

Катерина Журба,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України
(м. Київ)

Kateryna Zhurba,

Candidate of Pedagogical Science, Senior Research Fellow, Institute of Education National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv)

УДК: 373.5.015.31:316.42 (043.3)**ДІАГНОСТИКА РІВНІВ ВИХОВАНOSTІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ (ЗА МЕТОДИКОЮ «СМИСЛОЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ» Д. ЛЕОНТЬЄВА)****DIAGNOSIS OF THE LEVELS OF DEVELOPING LIFE-PURPOSE VALUES IN STUDENTS OF BASIC AND HIGH SCHOOL (THE «LIFE-PURPOSE VALUES» METHOD BY D. LEONTIEV)**

У статті описується стан вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи на основі використання тестової методики «Смисложиттєві орієнтації», адаптованої Д. Леонтьєвим. Адже проблема виховання смисложиттєвих цінностей є надзвичайно актуальною для молоді, яка намагається осягнути смисл життя, знайти своє місце і покликання у житті, зрозуміти заради чого живе. Метою статті є вивчення стану вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи за допомогою тестової методики СЖО Д. Леонтьєва. Автор характеризує критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний, вольовий, діяльно-практичний), показники та рівні вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи. Увага акцентується на проблемах смисложиттєвої сфери учнів основної і старшої школи. Методологічними засадами дослідження є особистісно зорієнтований, аксіологічний, системний, синергетичний та компетентнісний наукові підходи. Висновки на основі схарактеризованих нами критеріїв та відповідних показників на основі використання методики СЖО Д. Леонтьєва були визначені рівні вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної та старшої школи.

Ключові слова: критерії, показники, рівні вихованості, смисложиттєві цінності, учні основної і старшої школи.

In article the condition of good breeding of values of meaning of life at pupils of the main and high school on the basis of use of a test technique of the «Orientation of meaning of life» adapted by D. Leontyev is described. After all the problem of education of values of meaning of life is extremely actual for youth which tries to understand meaning of life, to find the place and calling in life, to understand for the sake of what lives. The purpose of article is studying of a condition of good breeding of values of meaning of life at pupils of the main and high school by means of a test technique of «Orientation of meaning of life» of D. Leontyev. The author characterizes criteria (cognitive, emotional and valuable, strong-willed, activity and practical), indicators and levels of good breeding of values of meaning of life at pupils of the main and high school. The attention is focused on problems of the sphere of meaning of life of pupils of the main and senior train. Performance tests include general indicator of meaningfulness of life, as well as five subshkal reflecting life purport three specific orientation and locus of control two aspects: «The goals in life», «life process or interest and emotional richness of life», «life and Effectiveness the satisfaction of self-realization», «Locus of control – I (I – master of life)», «Locus of control – control of life or life». The methodological principles of research is personally focused, axiological, system, synergetic and competence-based scientific approaches. Conclusions on the basis of the criteria characterized by us and the corresponding indicators on the basis of use of a technique of «Orientation of meaning of life» of D. Leontyev were defined levels of good breeding of values of meaning of life at pupils of the main and high school. Keywords: criteria, indicators, levels of politeness, values, meaning of life, students and high school principal.

В статье описывается состояние воспитанности смысложизненных ценностей у учащихся основной и старшей школы на основе использования тестовой методики «Смысложизненные ориентации», адаптированной Д. Леонтьевым. Ведь проблема воспитания смысложизненных ценностей является чрезвычайно актуальной для молодежи, которая пытается понять смысл жизни, найти свое место и призвание в жизни, понять ради чего живет. Целью статьи является изучение состояния воспитанности смысложизненных ценностей у учащихся основной и старшей школы с помощью тестовой методики СЖО Д. Леонтьева. Автор характеризует критерии (когнитивный, эмоционально-ценностный, волевой, деятельностно-практический), показатели и уровни воспитанности смысложизненных ценностей у учащихся основной и старшей школы. Внимание акцентируется на проблемах смысложизненной сферы учащихся основной и старшей школы. Методологическими подходами исследования являются личностно ориентированный, аксиологический, системный, синергетический и компетентностный научные подходы. Выводы на основе охарактеризованных нами критериев и соответствующих показателей на основе использования методики СЖО Д. Леонтьева были определены уровни воспитанности смысложизненных ценностей у учащихся основной и старшей школы.

Ключевые слова: критерии, показатели, уровни воспитанности, смысложизненные ценности, ученики основной и старшей школы.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи є наріжною проблемою, як підростаючого покоління, яке прагне позитивних змін у соціальному і особистісному житті, намагається знайти ті цінності, які допоможуть йому у житті, так і сучасної школи, яка потребує відповідних до часу нових підходів, розробок і технологій у цій царині. Негативні прояви та кризові стани українського соціуму, політики, економіки до деякої міри нівелюють та деформують уявлення школярів про смисложиттєві цінності, спонукаючи особистість до активного пошуку смислу життя й власного призначення. Сучасна людина бажає будувати свої стосунки з оточуючими на основі свободи, справедливості, поваги гідності, любові, тому вивчення проблеми виховання смисложиттєвих цінностей у підростаючого покоління є надзвичайно актуальною проблемою.

Аналіз практики виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи засвідчує існування певних суперечностей цього процесу між:

- зацікавленістю суспільства у високоморальній особистості, здатної до самореалізації зорієнтованої на смисложиттєві цінності та недостатньою розробкою теоретичних засад виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи;
- об'єктивно існуючою потребою у такому вихованні і невикористанням потенційних можливостей позаурочної діяльності школи;
- суспільною значущістю виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи та не розробленістю змісту форм і методів такого виховання;
- особистісним становленням і віковими кризами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Різні аспекти виховання смисложиттєвих цінностей у психології досліджували І. Бех, Д. Леонтьєв; у педагогіці – В. Білоусова, Т. Гуменнікова, Л. Кузьміна, А. Шемшуріна, Н. Щуркова.

Формування мети статті. Вивчення стану вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи за допомогою тестової методики СЖО Д. Леонтьєва.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Експериментальною базою нашого дослідження є Черкаський інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, НВК «Домінанта» м. Києва; «Навчально-виховний комплекс: Загальноосвітня школа I–II ступенів № 34 – економіко-правового ліцею «Сучасник», ДЮЦ Кіровоградської міської ради Кіровоградської області», Смілянської загальноосвітньої школи I–III ступенів Смілянської міської ради Черкаської області, Городищенської ЗОШ I–III ступенів № 2 Городищенської районної ради Черкаської області; Володимирецька загальноосвітня школа I–III ступенів №1 Володимирецької районної ради Рівненської області; Корецька загальноосвітня школа I–III ступенів №1 Корецької районної ради Рівненської області; Сарненська загальноосвітня школа II ступенів – економічно-правовий ліцей «Лідер» Сарненської районної ради Рівненської області; Великовербичанська загальноосвітня школа I–III ступенів Сарненської районної ради Рівненської області

Виходячи з нашого розуміння смисложиттєвих цінностей та враховуючи особливості молодшого і старшого підліткового та раннього юнацького віку, нами визначено компоненти, критерії та показники в оцінюванні рівнів вихованості смисложиттєвих цінностей (когнітивний, емоційно-ціннісний, вольовий та поведінково-діяльнісний критерії).

Когнітивний критерій включає уявлення учнів основної і старшої школи про смисл життя та знання і судження про смисложиттєві цінності, усвідомлення себе активним суб'єктом життя, розуміння значущості у власному житті таких цінностей як свобода, справедливість, гідність, любов і дружба.

Емоційно-ціннісний критерій характеризують інтерес до себе як особистості здатної ставити перед собою цілі і досягати їх, свого внутрішнього світу, почуття любові, дружби, гідності, прагнення до свободи та справедливості, потреба в осягненні смислу життя і виробленні власних смисложиттєвих цінностей.

Вольовий критерій визначають цілеспрямованість і внутрішня спонука до засвоєння і вироблення власних смисложиттєвих цінностей, моральна рефлексія і саморефлексія, уміння зосереджуватись та намагання самостійно визначити мету життя, життєві цілі і пріоритети і шляхи їх досягнення.

Показниками діяльнісно-практичного критерію визначено уміння ставити перед собою мету і досягати її моральними засобами, робити моральний вибір, навички роботи над власним удосконаленням, протистояння аморальним та маніпулятивним впливам, відповідна моральна і вчинкова діяльність.

Визначені нами критерії і показники сприяли об'єктивній констатації досліджуваного явища.

Осмисленість життя позначається на смисловій регуляції поведінки індивіда, ставленні до життя, що зумовило необхідність використання версії тесту Дж. Крамбо, Л. Махوليца «Мета життя» (Purpose-in-Life Test, PIL) [273] адаптованої Д. Леонтьєвим «Смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО) [133].

Використана нами методика СЖО (додаток) включає описи дій, переживань або станів, що оцінюються за семибальною шкалою у залежності від того, наскільки вони є характерними для респондента.

У результаті проведеного тестування учнів, було з'ясовано, що свідомість життя особистості не є внутрішньо однорідною структурою, про що свідчать виділені чинники, як характеристики смисложиттєвої сфери особистості.

Зазначена методика містить 20 симетричних шкал-запитань, кожна з яких складається з пари цілісних альтернативних пропозицій з однаковим початком. Показники тесту включають в себе загальний показник осмисленості життя (ОЖ), а також п'ять субшкал, що відображають три конкретні смисложиттєві орієнтації та два аспекти локусу контролю:

1. «Цілі у житті» характеризують цілеспрямованість, наявність або відсутність у житті школярів цілей (намірів, покликання) у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і перспективу.
2. «Процес життя або інтерес та емоційна насиченість життя» визначає задоволеність своїм життям на теперішній час, сприйняття процесу свого життя як цікавого, емоційно насиченого і наповненого змістом. Зміст цієї шкали окреслює єдиний смисл життя, який полягає в тому, щоб жити.
3. «Результативність життя або задоволеність самореалізацією» вимірює задоволеність життям, оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивним і осмисленим було життя.
4. «Локус контролю – Я (Я – господар життя)» визначає уявлення про себе як про сильну особистість, що володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя у згідно цілей і уявлень про його смисл, здатна контролювати вчинки і події власного життя.
5. «Локус контролю – життя або керованість життя» відображає переконаність у здатності контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя, усвідомлення того, що життя людини підвладне свідомому керуванню.

Згідно тесту СЖО життя вважається осмисленим за наявності цілей, задоволенні, одержуваному при їх досягненні і впевненості у власній здатності ставити перед собою мету, вибирати реальні завдання і добиватися певних результатів. Важливою вважається співвіднесеність елементів з часом, що передбачає чітке співвіднесення цілей – з майбутнім, емоційної насиченості – з сьогоденням, задоволення – з досягнутим результатом, тобто минулим. Окреслена ситуація надає можливість зробити сьогодні певний вибір у вигляді вчинку, дії або бездіяльності. В основі особистісного вибору – уявлення про смисл життя або його відсутність.

Тест СЖО допомагає школярам замислитись над питанням власних смисложиттєвих цінностей, краще зрозуміти та усвідомити смисл життя, який може бути метою у майбутньому, процесом у теперішньому, результатом у минулому, або в усіх трьох вимірах одразу.

Застосування методики СЖО Д. Леонтьєва показало, що у молодших і старших підлітків, які невдоволені собою і не бачать власних перспектив, як правило не сформована життєва мета, не визначені цілі на майбутнє, що пояснюється низьким рівнем їхньої активності. Водночас, молодші підлітки (38,9%) більшою мірою, ніж старші підлітки (21,5%) вважають своє життя цікавим, сповненим смислом. Така розбіжність є результатом кризи тринадцяти років, яку переживають старші підлітки і яка позначається на їхньому уявленні про процес життя. В оцінці своїх досягнень і результатів молодші підлітки (41,8%) також виявилися більш задоволеними своїми досягненнями, незважаючи на помилки чи недопрацювання, ніж старші підлітки (20,8%), котрі більш критично оцінюють свої можливості і потенціал, що також пояснюється специфікою самооцінки, яка у молодших підлітків зазвичай завищена, а у старших підлітків – занижена.

Кореляція локусу контролю Я і локусу контролю життя дала змогу виявити залежність невдоволеності собою, результатами власної діяльності та перспектив самореалізації, притаманної більшою мірою старшим підліткам (32,7%) і старшокласникам (28,5%), для яких надзвичайно важливим є життєвий вибір, визначення власних життєвих перспектив. Тестування СЖО також показало, що невдоволення собою і результатами діяльністю є причиною розчарувань у житті, відсутністю смисложиттєвих цінностей, життєвої пасивності, фаталізму.

Аналіз результатів тестування підтвердив, що усвідомлення життєвих перспектив та планів притаманні тим учням основної (5,4%) і старшої школи (7,8%), які намагаються оцінити усі етапи свого життя як насичені важливими подіями та розраховують на довге і змістовне життя, з безліччю можливостей і шансів. Як правило, такі учні активно працюють над собою, вирізняються цілеспрямованістю, завзяттям, прагненням до самореалізації.

Інтерпретація результатів підтвердила, що низькі оцінки насиченості і життя свідчать про життєву розгубленість підлітків (17,2%) і старшокласників (12,2%), невизначеність смисложиттєвих цінностей, нерозуміння смислу життя, низьку оцінку власних здібностей та потенціалу.

Дослідження підтвердило, що песимістичне бачення підлітками і старшокласниками власних перспектив заважає повноцінному осмисленню ними власного життя, визначенню його смислу, відсутності чіткої мети і цілей.

Водночас, старшокласники, порівняно з молодшими і старшими підлітками оцінюють процес свого життя як більш емоційно насичений, сповнений перспектив, які залежать від активності і зусиль суб'єкта, причому вони виражають невдоволеність теперішнім, тоді як ретроспектива видається їм нецікавою. У таких випадках школярі намагаються від неї відмежуватися.

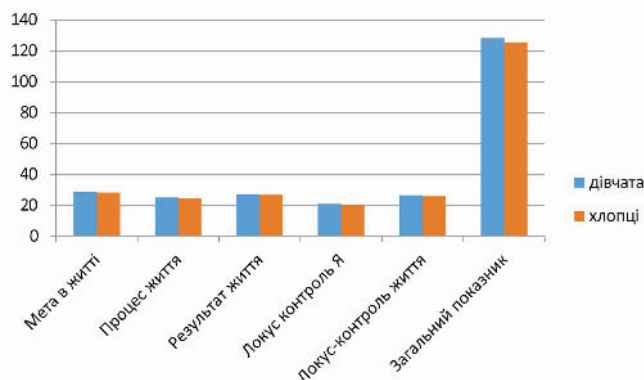
Осмислюючи результати власного життя старшокласники, так само як і старші підлітки виявляють невдоволеність досягнутими результатами і не вважають свій потенціал до кінця розкритим.

У межах використаної методики тестування СЖО, ми звернули увагу на те, як відрізняється осмисленість життя у хлопців і дівчат основної і старшої школи. Зведені дані наводяться у гістограмі 1.

Гістограма 1.

Осмишеність життя хлопців і дівчат основної і старшої школи за методикою СЖО Д. Леонтєва

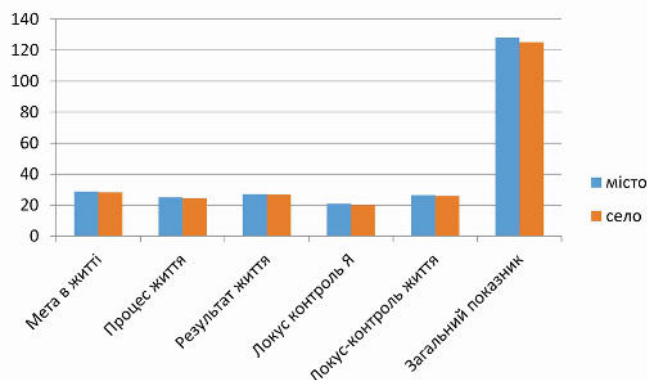

Наведені дані свідчать про те, що у дівчат рівень осмишеності життя вищий, аніж у хлопців, що пояснюється віковими особливостями морального розвитку і становлення дівчат основної і старшої школи, які більш відповідально ставляться до свого майбутнього, беруть активну участь у житті школи, більш послідовні у виборі життєвої мети і засобів досягнення. Дівчата готові активно працювати над собою, щоб досягти мети. На противагу дівчатам, хлопці краще визначають близькі, середні і далекі перспективи, їхня життєва стратегія чіткіша, хоча спостерігається нерозбірливість у засобах.

Зведені дані порівняння осмишеності життя учнів середньої і основної школи міста і села наводяться у гістограмі 2.

Гістограма 2.

Осмишеність життя учнів основної і старшої школи з міста і села за методикою СЖО Д. Леонтєва

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наведені дані у гістограмі 2 свідчать, що рівень осмишеності життя у школярів основної і старшої школи міста вищий, ніж у дітей з села, вони краще розуміють свої перспективи, вважають своє життя насиченим і цікавим. Це можна пояснити більшими можливостями у самореалізації підлітків і старшокласників, більшою інформованістю з зазначеної проблеми, зосередженістю на власному внутрішньому світі. Водночас, діти з села виявляють кращу готовність змінюватись заради майбутнього, протистояти труднощам, вони менше страждають від депресій, оцінюють своє як продуктивне.

Використана тестова методика «Смисложиттєвих цінностей», адаптована Д. Леонтєвим дала змогу визначити рівні вихованості смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи: високий, середній і низький.

Школярі з активним рівнем – усвідомлюють себе унікальною, неповторною особистістю, з чіткими уявленнями про смисл життя, смисложиттєві цінності. Вони позитивно оцінюють та позитивно ставляться до себе, об’єктивно оцінюють власні можливості та здібності і співвідносять їх з життєвими цілями, мають життєву програму самореалізації. Виявляють любов і ціннісне ставлення до себе, до інших, до рідної культури, мови, знають свої права і обов’язки, мають уявлення про Закони України та Конвенцію ООН про права дитини, уміють відстоювати власну точку зору, виявляють незалежність думки, гідність, самокритичність, визнають свої помилки, протистоять несправедливості, беруть активну участь у житті класу, школи, у прийнятті моральних рішень та виконанні доручень не потребують допомоги дорослих чи друзів. Усвідомлення смисложиттєвих цінностей спонукає дітей до систематичної роботи над собою є важливим чинником самоствердження серед однолітків.

Конструктивний рівень вихованості смисложиттєвих цінностей виявляється у доброму розумінні учнями своїх потреб, прагненні знайти своє життєве покликання, мету життя. Брак знань учнів цієї групи спонукає їх до активної роботи над собою. Прагнення знайти себе і смисл життя виявляється у Я-викликах, самовипробуванні. Самооцінка учнів є нестабільною і може змінюватися залежно від ситуацій ефективності-неефективності. Діти цієї групи краще визначають близькі і середні перспективи, аніж далекі, мають уявлення про стратегію досягнення мети, хоча не завжди перебірливі у засобах. Робота над собою пов'язана з короткостроковими життєвими планами і не є постійною.

Учні з залежним рівнем вихованості смисложиттєвих цінностей вимагають уваги до себе, потребують проявів любові від оточуючих, постійної підтримки чи допомоги дорослих та визнання своїх досягнень, що пояснюється завищеною чи заниженою самооцінкою дітей, невдоволеністю своїми окремими якостями, емоційною залежністю. Такі діти не мають певних смисложиттєвих цінностей або часто їх змінюють, смисл життя визначають залежно від обставин, у ситуаціях невдачі схильні звинувачувати інших людей, події, переконані в об'єктивній неминучості тих чи інших подій у своєму житті. Не завжди справедливі до інших, часто виявляють конформізм, схильні до компромісів, податливі думці оточення або навпаки недовірково скептичні, їх моральний вибір залежить від думки друзів, схвалення чи заохочення дорослих. Не завжди вміють співвідносити свободу і відповідальність. Виявляють відповідальність тоді, коли є контроль з боку дорослих, не готові самостійно протистояти несправедливості, приниженню власної чи національної гідності. Розмитість уявлень про смисложиттєві цінності, смисл життя і мету позначається на фрагментарній і непослідовній роботі над собою, немотивованих претензіях стосовно свого статусу серед однолітків.

Пасивний рівень свідчить про несформованість смисложиттєвої сфери школярів, нерозуміння себе і своїх потреб, почуттів, невпевненість у собі. Такі діти мають низький само інтерес, не замислюються над тим, заради чого вони живуть, їм складно зрозуміти причини своїх психічних станів, що характеризує нерозвинені навички самокерівництва, високе самозвинувачення чи, навпаки, звинувачення інших, не намагаються щось змінити у собі. Почуття любові сприймають як слабкість, яку можна використати на свою користь. Свободу розуміють як свавілля. Невірні уявлення про справедливість виявляються у робінгудстві, прагненні вершити свій суд над однолітками, вдаючись до погроз, фізичної сили, демонструвати авторитарність. По відношенню до інших, відокремлені, замкнуті, ригідні, надчутливі до критики, висока конфліктність, песимістичні, уникають широких контактів засвоюють одну-дві соціальні ролі. Моральні рішення приймають спонтанно або за підказкою інших. Не здатні самостійно вирішувати власні проблеми. Виявляють байдужість або пасивність у житті класу і школи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином на основі схарактеризованих нами критеріїв (когнітивного, емоційно-ціннісного, вольового, діяльнісно-практичного) та відповідних показників на основі використання методики СЖО Д.Леонтьєва були визначені рівні вихованості (активний, конструктивний, залежний, пасивний) смисложиттєвих цінностей в учнів основної та старшої школи.

Перспективним вбачається використання методик А.Адлера, Р.Еліот у дослідженні смисложиттєвих цінностей дітей та учнівської молоді.

1. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, структура и динамика смысловой реальности/Д. А.Лентьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.- (Фундаментальная психология).
2. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО)/Д. А.Леонтьев.- М.:, 1992.-16 с.
3. Crumhaugh J. S. An experimental study in existentialism: The psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis/ J. S. Crumhaugh, L. T. Maxolick// J. of Clinical Psychology, vol. 20.- №2.-1964.-P.200-207.
4. Fouts G. T. Education for Moral Living; Guidelines for School Programs [in:] Матеріали симпозиуму про впровадження реформ в середню освіту (19 – 21 травня, 1993 р.) / МОН України. – К., 1993. – С. 130 – 142.
5. Rokeach M. Belief, Antitudes and Values.- San Francisco:Josey-Bass Co, 1972.-214 p.
6. Rokeach M. The nature of human values and value system [in:]Current Perspectives in Social Psychology/ E.P.Hollander and R.G.Hant (ads).-New York: Oxford University Press, 1976.

Reference

1. Leont'ev D. A. Psihologija smysla: priroda, struktura i dinamika smyslovoj real'nosti/D. A.Lent'ev. – М.: Smysl, 1999. – 487 с.- (Fundamental'naja psihologija).
2. Leont'ev D. A. Test smyslozhiznennyh orientacij (SZhO)/D. A.Leont'ev.- М.:, 1992.-16 с.
3. Crumhaugh J. S. An experimental study in existentialism: The psychometric approach to Frank's concept of noogenic neurosis/ J. S. Crumhaugh, L. T. Maxolick// J. of Clinical Psychology, vol. 20.- №2.-1964.-P.200-207.
4. Fouts G. T. Education for Moral Living; Guidelines for School Programs [in:] Materiali simpoziumu about vprovadzhennya reforms serednyu osvitu (19-21 Travnja, 1993 p.) / Ministry of Education of Ukraine. - К., 1993. - S. 130 - 142.
5. Rokeach M. Belief, Antitudes and Values.- San Francisco:Josey-Bass Co, 1972.-214 p.
6. Rokeach M. The nature of human values and value system [in:]Current Perspectives in Social Psychology/ E.P.Hollander and R.G.Hant (ads).-New York: Oxford University Press, 1976.